

Tomo Vinšćak

T I B E T
U ZEMLJI BOGOVA

UDK 39(05) ETHNOLOGICA DALMATICA ISSN 0353-9210

Vol. 16, str. 1- 70

Split, 2007.

Izdanja Etnografskog muzeja Split

Uredništvo/Editorial Board

Branislava Vojnović-Traživuk, Sanja Ivančić,
Ida Jakšić, Maja Alujević, Vedrana Premuž-Đipalo, Silvio Braica

Glavni urednik/Editor-In-Chief

Silvio Braica

Adresa izdavača i uredništva/Adress of Publisher and Editorial Board

Etnografski muzej Split

HR-21000 Split (Croatia)

Iza Vestibula 4

tel: 385 (0)21 344-161, 344-164, 343-108

e-mail: etnografski-muzej-st@st.t-com.hr

web: www.etnografski-muzej-split.hr

Autor odgovara za jezik i sadržaj priloga.
Ethnologica Dalmatica izlazi jednom godišnje.

Prijevod/Translation by

Klara Klarić

Računalni prijelom/Layout

Dina Vuletin-Borčić

Tisak/Printed by

Žunić tisak d.o.o / PRIMORSKI DOLAC

© Copyright

Etnografski muzej Split

Naklada/Number printed

500 kom./500 p.

ISBN 978-953-6866-16-8

UDK 39(05) ETHNOLOGICA DALMATICA ISSN 0353-9210
Vol. 16, p. 1-70
Split, 2007

Editions of Ethnographic Museum Split

Tomo Vinšćak

TIBET
U ZEMLJI BOGOVA

TOMO VINŠĆAK
Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3
HR-10 000 ZAGREB

UDK 391/394 (515)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno: 10. 09. 2007.

ISBN 978-953-6866-16-8

SADRŽAJ

UVOD

▶ 06. ◀

POČETCI BUDDHISMA KAO RELIGIJE I PODJELA NA GRANE I ŠKOLE

▶ 09. ◀

DALAJ LAMA

▶ 16. ◀

BÖN VJEROVANJA

▶ 20. ◀

OBREDI I OBIČAJI

▶ 24. ◀

5

TIBETSKA JELA I PIĆA

▶ 37. ◀

O TIBETANSKOJ ZASTAVI

▶ 38. ◀

HODOČAŠĆA I SVEČANOSTI

▶ 40. ◀

LITERATURA

▶ 62. ◀

SAŽETAK

▶ 64. ◀

TIBET – IN THE LAND OF GODS

▶ 67. ◀

Kod svih naroda i u svima svjetskim kulturama postoji podjela vidljivog svijeta na one stvari, pojave i bića koja su sveta ili sakralna i ona koja su svjetovna ili profana. Postavlja se pitanje koje su to svete stvari pojedinim narodima i civilizacijama. Na prvome mjestu to su božanstva i božanska bića s vrhovnim božanstvom na čelu. U mnogih naroda, kao što je to slučaj u Tibetanaca, a isto tako i u Hrvata, svete su planine, vode, izvori, jezera, rijeke, posebno kamenje i pojedine vrste drveća. Razlog za to što su pojedine stvari svete leži u tome što nosioci tih vjerovanja misle da te stvari u sebi sadrže nešto od božanske prirode, tj. da sadrže božansku energiju koja se može zvati mana, anima ili nekako drugačije.

Jedan od najčešće spominjanih svetih prostora na zemlji je i Tibet (Bod Yul) zemlja snijega s krova svijeta.

6

Zbog svoje izoliranosti i nedostupnosti Tibet je oduvijek bio zanimljivo odredište svim misionarima, pustolovima, trgovcima, planinarima, redovnicima i istraživačima prirodne, kulturne i duhovne baštine. Prvi su u Tibet još u 16. stoljeću krenuli misionari isusovci. Oni su zapadu prvi donijeli vjerodostojne podatke o životu ljudi s krova svijeta, njihovim običajima, obredima i religiji. Dva su najsvetija odredišta u Tibetu koja svaki Tibetanac kao i stranac namjernik želi barem jednom u životu posjetiti: hram Jokhang u Lhasi i sveta planina Kailas. Kailas je sveto mjesto za četiri religije: bon, hinduizam, džainizam i buddhizam. Ono što je Olimp Grcima, Triglav Slovencima, Perun i Velebit Hrvatima to je Kailas Tibetancima. U cijelom Tibetu na 24 planine odlaze hodočasnici. Od njih 24, tri su posebno svete: to su Kailas, Labchi i Tsari. One predstavljaju tri boravišta buddhističkog božanstva zvanog Demchok. Smatra se da na sam vrh Kailasa ljudska noga nikada nije stupila (a i neće). Njegov je vrh previše svet i ljudska bi ga noga mogla samo okaljati. Kailas je od pamtivijeka bio cilj pobožnih hodočasnika. Za tibetske buddhiste on je središte svijeta ili axis mundi. Prema najstarijoj sanskrtskoj tradiciji, os je svemira planina Meru ili Sumeru, koja se smatra ne samo fizičkim nego i metafizičkim središtem svijeta.

U tibetskom narodu i njihovom obliku buddhizma postoji običaj da svaki čovjek mora za trajanja svoga života obilaziti ta sveta mjesta da bi očistio od grijeha i priskrbio zasluge za mirni odlazak na drugi svijet. Tako se život svakog Tibetanca sastoji od vječnog kruženja od jednog svetog mjesta do drugog i to uvijek u pravcu kretanja kazaljke na satu ili kako bismo mi rekli naoposum. Jedino pripadnici posebnog reda tibetskog buddhizma koji se naziva bön svoje hodočašće uvijek radi u pravcu suprotnome od kretanja kazaljke na satu. Njihovo objašnjenje za tu pojavu leži u tome da se i sam Buddha kreće oko svetih mjesta u pravcu kazaljke na satu te se oni koji ga žele susresti moraju jako požuriti kako bi ga uhvatili, dok oni koji se kreću obrnuto idu njemu u susret i tako ga brže uhvate.

Kad se na Zapadu spomene Tibet, ime zemlje s krova svijeta, odmah se javljaju predodžbe o nečem tajnovitom i mističnom. Osobito je tibetski buddhizam u posljednjih 50 godina postao popularan, tako da mnoge, na zapadu poznate osobe, postaju njegovim sljedbenicima. Zbog često krivih predodžbi i tumačenja tibetskog buddhizma nalazimo potrebnim približiti temeljne postavke i odrednice buddhizma kao religije.

▲ Predvečerje u savani zapadnog Tibeta

Prije otprilike 2500 godina doživio je prosvjetljenje u Bodgayi u Indiji i postao Śākyamuni Buddha. Narednih četrdeset i pet godina svoga života proveo je učeći svoje učenike kako postići potpunu slobodu od svih duhovnih i tjelesnih patnji. Sadržaj njegovih učenja prilično se mijenjao ovisno o zanimanjima, predispozicijama i kapacitetima njegovih sljedbenika. I danas postoje rasprave o tome koja buddhistička škola najbolje čuva izvorne Buddhine riječi i misli.

Siddhārta Gautama, povijesni Buddha, osnivač budizma, potjecao je iz naroda Śakya u današnjem južnom Nepal u gradu Kapilavastu. Njegov otac Suddhodana bio je radža ili kralj. Uz Siddharthino rođenje vezani su bili razni predznaci. Majka Māyādevī usnula je san da joj biće u obliku bijelog slona ulazi u bok, i da će dijete biti rođeno iz desnog boka majke u gaju Lumbini, te da će postati vladar svijeta ili probuđenik, *buddha* (Jauk-Pinhak, 2001:88). Rastao je na kraljevskom dvoru, odvojen od vanjskoga svijeta, i odgajan da postane ratnikom. Oženio se i dobio sina Rahula.

9

Prema predaji, četiri su susreta odredila njegovu odluku da napusti dotadašnji život u obilju i svim blagodatima: susreo je stara čovjeka, bolesna čovjeka i povorku koja je mrtva čovjeka nosila na spaljivanje, i tako saznao da postoji starost, bolest i smrt. Četvrti susret s lutajućim isposnikom, učinio je da sazrije njegova odluka da krene na put traženja konačnog oslobođenja. U mjestu Bodgayā u dolini rijeke Gangesa sjeo je pod drvo smokve i ostao u dubokoj sabranosti (Jauk-Pinhak, 2001:88-89). Odlučio je da se ne pomakne ispod drveta dok ne doživi prosvjetljenje. Tako je ostao sjedeći narednih 49 dana, a cijelo vrijeme su mu dolazili duhovi i demoni kako bi mu skrenuli pažnju. Ponekad su se javljali u obličju krasnih žena ali Siddharta je odolio svim izazovima. Tako je nakon 49 dana, u svojoj 35. godini postigao svoje potpuno prosvjetljenje *bodhi* i postao *buddha*. Taj događaj je odjeknuo u cijelom svemiru tako da je najviši bog, Brahmā Sahampati, sišao s neba i zamolio ga da počne poučavati bića da izađu iz neznanja i *samsāre*, kruga rođenja i smrti. Premda je Buddha tvrdio da je prosvjetljenjem prestala njegova vezanost za ovaj svijet i njegove probleme, ipak je poslušao Brahmin savjet i počeo propovijedati svoj nauk. Ta tradicija zove *pokretanje*

kotača nauke, i svaki put kada se okrene molitveni mlin, ponovno se oponaša prvo pokretanje koje je uradio sam Buddha. Idućih 45 godina, sve do svoje smrti, putovao je Indijom i propovijedao svoj nauk. Umro je, kako je i ranije pretekao, s 80 godina u gradu Kušinari, okružen svojim učenicima, koji su već bili okupljeni u redovničku zajednicu zvanu *sanga* (Jauk-Pinhak, 2001:89).

Siddhārta Gautama, po južnoj je predaji ušao u nirvānu oko 486. a po sjevernoj oko 368 . godine prije Krista.

Različite tendencije tumačenja Buddhinog nauka nastale su kao nove tendencije u tumačenju discipline i interpretaciji tekstova koji su trebali donositi izvorne Budhhine govore i propovjedi. Tumačenje samog nauka bio je stalan izazov, pa su filozofske teme, kojima se sam Buddha nije bavio, postale središnje na tadašnjim budističkim saborima. Prvi raskol dogodio se na trećem saboru kada se zajednica podijelila na dvije grane: na *nauk starih* i na *pripadnike većinske zajednice* (Jauk-Pinhak, 2001:96).

Buddhizma koji je nastao u 5. stoljeću prije Krista danas se dijeli na dvije temeljne grane: Hīnayānu i Mahāyānu. Hīnayāna (mala lađa, malo vozilo) ili theravāda (nauk starih) nastaje u 4. stoljeću prije Krista i zastupljena je u sljedećim zemljama: Tajland, Šri Lanka, Mijanmar (Burma), Indonezija, Kambodža, Vijetnam. Naziva se još i južnim budizmom a poziva se na izvorna učenja Buddhe Śākyamunija (Hilmer,2007:53).

Označuje kretanje kojim čovjek ide sam vlastitim naporom prema oslobođenju.

Hīnayāna uči da čovjek može postići prosvjetljenje i osloboditi se iz saṃsāre samo vlastitim naporom, slijedeći osmeročlani put u redovničkoj budističkoj zajednici. Laici mogu postići samo toliko da se ponovno rode kao ljudi i tako približe cilju oslobođenja (Jauk-Pinhak, 2001:97). U Hīnayāni Buddha je povijesna osoba i učitelj koji nema nikakva božanska niti nadnaravna svojstva, dok Mahāyāna smatra da je Buddha božanska osoba.

Hīnayāna sebe smatraju jedinom školom koji čuvaju izvorno Buddhino učenje.

▲ Bön lame za vrijeme obreda istjerivanja zlog duha iz opsjednutog seoskog mladića

Mahāyāna (velika lađa, veliko vozilo) nastaje u 1. stoljeću prije Krista a rasprostranjena je u Indiji, Nepal, Tibetu, Butanu, Kini, Mongoliji, Vijetnamu, Koreji i Japanu (Hilmer, 2007:53). Mahāyāna se još zove i sjevernim buddizmom. Ima za ideal bodhisattvah, biće koje odgađa vlastito oslobađanje, da bi širokim putem, povelu ostale prema oslobođenju. Osim o bodhisattvi, mahāyāna uči o transcendentnoj nara vibuddhe i o pojmu praznine, šunyata, kao i učenje o tri buddhina tijela. Mahāyāna daje manju važnost redovničkom životu, a oslobođenje mogu postići i laici uz pomoć buddha i bodhisattva (Jauk-Pinhak, 2001:100).

12

Taj sjeverni buddhizam ili Mahāyāna dalje se dijeli na tri grane: Tantrički buddhizam vajrayane koji je nastao u 4. stoljeću nakon Krista. Danas je rasprostranjen u Indiji, Nepal, Tibetu, Butanu, Kini, Mongoliji, Vijetnamu, Koreji i Japanu. Tantrički je buddhizam iznimno složeno učenje te pomoću tajanstvenih praksi i rituala dovodi sljedbenike do prosvjetljenja. Ta je tradicija jako utjecala na Tibetski buddhizam (Hilmer, 2007:53). Vadžrayāna ili tantrički buddhizam ("Izravni put" ili dijamantna lađa ili vozilo) poznat je po misticizmu, a u Tibet ga je donio sam Padmasambhava ili Guru Rimpoche krajem 8. stoljeća. Tantrizam se iskazuje kao krajnji oblik budizma koji je prilagođen potrebama vremena u kojem živimo, Kali-yugi, gdje prevladavaju mračne sile razorne moći. Sljedbenik vajrayane mora potpuno upoznati vlastitu fizičku i seksualnu energiju i strastvene porive što ih ona stvara. Tu energiju treba uhvatiti i nakon toga iskoristi kao sredstvo za buđenje i oslobađanje. Tantrički buddhizam preuzeo je od brahmanizma ritualizam, yogu, magiju, seksualni simbolizam i erotski dualizam. Naglašava se polaritet muškog i ženskog principa, a taj se dualizam prevladava njihovim sjedinjenjem, pa je u vadrayani prisutna slojevita seksualna simbolika. Tekstovi vadrayāne pretežno su ezoterične naravi, traže unutarnje veze stvari, paralelizam mikrokozmosa i makrokozmosa, duha i prirode, rituala i stvarnosti, materije i duha (Jauk-Pinhak, 2001:103).

Priznavanje mračnih sila i potrebe da se njima ovlada omogućilo je tantričkom buddizmu da trijumfira nad prijašnjim bon vjerovanjima, iskoristivši pri tome veliki dio bön metoda. Budući nije prostorno

određen, njegovi se sljedbenici mogu naći na raznim stranama svijeta, te unutar pojedinih grana budizma.

Drugu granu predstavlja Zen ili chan koji je rasprostranjen u Kini, Japanu, Koreji i Vijetnamu. Tu je školu u Kini 520. godine poslije Krista osnovao indijski učitelj Bodhidharma. Ono što je u sanskrtu dhyāna (meditacija, zadubljenje), to je u kineskom ch'an, a u japanskom zen. Otuda dolazi Ch'an, naziv za kineski buddhizam i Zen za japanski. Hrvatski bi se to moglo reći meditativni buddhizam ili buddhizam zadubljenja.

Treću granu mahāyānskog budizma predstavlja Tibetski buddhizam. Nastao je u 8. stoljeću poslije Krista a zastupljen je u Tibetu, Nepal, Butanu, Mongoliji i Indiji (Hilmer, 2007:53).

Tibetski buddhizam je složen vjerski fenomen koji uz budističku filozofiju i psihologiju sadrži dosta magije i praznovjerja. Štovanjem četiriju Buddhinih plemenitih istina, tibetski buddhizam teži k oslobođenju, pojedinaca i svih živih bića, od patnje (Gönc-Moačanin, 2001:156).

Tibetski buddhizam koristi se tradicionalnim metodama indijske meditacije, pri čemu njezina sredstva jesu haṭhayoga i vizualizacija. Meditacija se može provoditi bilo gdje na otvorenom ili u planinskoj pećini, kao i u hramovima ili *gompama*. Ako se meditacija prakticira u hramovima, vjerniku pomažu svete slike *thanke* koje su prepune ikonografskih podsjetnika za meditaciju, koju produbljuju i pomažu brojne *mandale*. Mandala je kružni dijagram koji simbolizira svemir i predstavlja boravište meditativnog božanstva i može biti načinjena kao crtež, slika, skulptura ili graditeljska cjelina (Gönc-Moačanin, 2001:157). Mandala predstavlja koncepciju svemira a energije i bića koja tamo vladaju predstavljeni su božanskim, ljudskim i životinjskim likovima. Tibetska je religija na zapadu najpoznatija po *Tibetanskoj knjizi mrtvih* ili *Bardo Thodolu* što u prijevodu znači *Veliko oslobođenje slušanjem o bardu* (Gönc-Moačanin, 2001:158). Bardo je stanje ili razdoblje između smrti i ponovnog rođenja. Knjiga mrtvih sadrži molitve i obrede za lutajuću dušu i upute kako se suočiti s opasnim situacijama na tome putu koji traje 49 dana i noći.

▲ Ostaci drevnog kraljevstva Guge u zapadnom Tibetu

Tibetski mahāyānski buddhizam uokviruje četiri glavna reda: Nyingma-pa, Kargyud-pa, Sasya-pa i Gelug-pa. Potonji red, Gelug-pa, je red žutih klobuka kojima pripada i današnji Dalai-Lama. Gelug znači i kreposno ponašanje. *Žuti klobuci* je naziv kojeg su sljedbenicima Gelug-pa dali Kinezi, dok pripadnici ostala tri reda pripadaju Crvenim klobucima.

Vrhovni duhovni i svjetovni vođa Tibeta je *dalaj lama*, što znači lama čije je znanje veliko kao ocean. Titulu je dobio 1578. godine treći po redu vrhovni lama, od mongolskog vladara Altan khana. Tu titulu nose dalje svi duhovni vođe Tibeta. Veliki Peti Dalaj lama koji je vladao od 1617. do 1682. godine bio je znameniti političar i arhitekt koji je uspio ujediniti cijeli Tibet a najviše je poznat po tome što je izgradio, u to vrijeme najveću građevinu na svijetu, Potalu, smještenu na brežuljku Marpo Ri u Lhasi, a služila je kao zimska rezidencija svim ostalim dalaj lamama. Danas je ova građevina svojevrsni muzej, koji je jednim dijelom otvoren za domaće i strane posjetitelje. U njoj više ne boravi 14. Dalaj lama koji je još davne 1959. u vrijeme tzv. kulturne revolucije morao napustiti Tibet i potražiti utočište u Indiji.

Dalaj-lama najviši je duhovni autoritet Tibeta, a prema tibetskoj tradiciji, on je manifestacija Chenreziga, buddhe sućuti, koji se s vremena na vrijeme reinkarnira kako bi ljudima činio/donio dobročinstva. Sadašnji Dalaj lama Gyalwa Tenzin Gyatso četrnaesti je Dalaj lama. Rođen je 6. srpnja 1935. godine u Taktseru, malome selu na sjeveroistoku Tibeta. U dobi od samo dvije godine njegov je prethodnik, Trinaesti Dala-lama, u njemu prepoznao reinkarnaciju. 1950. godine, kada je Tibet sudjelovao u složenim pregovorima s Kinom četrnaesti je Dalaj lama, u dobi od petnaest godina, preuzeo potpunu političku moć i postao vođa države i vlade. Međutim, usprkos godinama pažljivih pregovora, Kina nije poštovala autonomiju i vjersku slobodu Tibetanaca kako je to bilo utvrđeno prethodnim dogovorima. Nakon što su Kinezi preuzeli vlast nad Tibetom, Dalaj lama bio je prisiljen pod okriljem noći emigrirati i potražiti politički azil u Indiji, a egzodus Tibetanaca i danas je mračna stvarnost. Od 1960. godine Dalaj lama živi u Dharamasali, malom planinskom selu u Himalajama sjeverne Indije, gdje je sjedište tibetske vlade u egzilu. Dalaj Lama i nekada u Tibetu i sada u Indiji poduzima sve kako bi postigao sporazum s Kinezima, a prava svoga naroda odlučio je braniti nenasiljem. Zbog te je svoje odluke 1989. godine dobio Nobelovu nagradu za mir. Uz svoje političke aktivnosti, Dalaj lama putuje po cijelome svijetu i podučava svoju poruku univerzalne odgovornosti kao oruđa života i prosperiteta cijeloga čovječanstva.

Nakon dugog očekivanja, Hrvatsku je od 6. do 9. srpnja 2002. godine posjetio 14. Dalaj lama. Došao je na poziv nevladine udruge, Hrvatske paneuropske unije. Prvo je u subotu 6. srpnja 2002. posjetio Split gdje će je održao predavanje *Etika za novi milenij* a nakon toga se sastao s predstavnicima znanosti i kulture iz Splita.

Nakon Splita došao je u ponedjeljak 8. srpnja 2002. u Zagreb gdje je prvo održao akademsko predavanje *Buddhistički pristup međureligijskom dijalogu* na Filozofskom fakultetu Družbe isusove. U popodnevnim satima održao je javno predavanje *Etika za novi milenij* u Domu sportova u Zagrebu.

U ovom našem svijetu gdje svakodnevno susrećemo pojavu gubitka moralnih, etičkih, duhovnih i tradicijskih vrednota, Dalaj lama je došao kao običan čovjek koji je donio poruke mira, razumijevanja i nade u bolje sutra za cijelo čovječanstvo. Cijelog svog života Dalaj lama se trudio da dokine patnju. Na ovome svijetu previše je patnje. Pate djeca koju zlostavljaju vlastiti roditelji, pate pojedinci jer ne mogu ostvariti svoje životne želje i ciljeve, pate cijeli narodi jer nisu slobodni, pate i životinje jer ih se nemilosrdno ugrožava i istrebljuje. Nitko na ovome svijetu ne može biti spokojan i sretan dok postoji i jedno biće koje pati. Bilo je potrebno imati veliku mudrost i snagu kada je Dalaj-lama izabrao nenasilni put borbe za Titanaca za slobodu. Takav vid borbe donosi u zadnje vrijeme i prve pozitivne pomake.

Indijci su izmislili a tibetanci prihvatili pojam univerzalne uzročnosti, *karma*, koja se brine o događajima i trenutnim patnjama pojedinca, u isti mah objašnjavajući nužnost seoba duša. U svjetlu karmičkog zakona, ne samo što patnje dobivaju svoj smisao, već im se pridaje pozitivna vrijednost. Patnje trenutačnog postojanja ne samo što su *zaslužene* - jer one su zapravo fatalna posljedica zločina i pogrešaka počinjenih tijekom prethodnih života - već su i *dobrodošle*, jer je samo tako moguće nadoknaditi i odstraniti dio karmičkog duga koji pritišće pojedinca i odlučuje o ciklusu njegovih budućih života.

▲ Muško i žensko božanstvo (Pho i Mo) zaštitnici sela, izrađeni u glini, na ulazu u tibetansko selo Dzarkot u nepalskom dijelu Himalaja

Prema karmičkoj zamisli svaki se čovjek rađa zadužen, ali i sa slobodom da navuče na sebe nove dugove. Njegovo postojanje sastoji se od dugog niza plaćanja i posudbi koje se uvijek ne mogu izbrojati. Onaj koji ima malo inteligencije mirno može podnositi patnje, boli, primati udarce, biti na meti nepravdi itd., jer sve to razrješava jednu karmičku jednadžbu preostalu iz neke prethodne egzistencije. Buddhizam polazi od principa da je cijelo postojanje bol i nudi mogućnost za konačno i konkretno prevladavanje tog neprekidnog niza patnji na koji se naposljetku svodi cijeli ljudski život. *Karma* jamči da se sve na svijetu događa u skladu s nepromjenjivim zakonom uzroka i posljedice. Ako nigdje u arhaičnom svijetu i ne nađemo tako jasnu formulu za shvaćanje "normalnosti" patnji kao što je ova o karmi, ipak posvuda susrećemo istu težnju da se boli i povijesnim događajima pripiše "normalno značenje".

U praktičnom životu Tibetanci štiju dvije religije, dvije vrste životnih pravila: Lha chos (chos: tibetski - vjerovanje ili religija) ili božanska religija koje se pridržavaju budistički redovnici koji žive strogim samostanskim životom, i Mi chos, pučka religija koju slijede laici.

Sljedbenikom pučke buddhističke religije može postati bilo koji zapadnjak, dok za primitak u buddhistički samostan postoje vrlo stroga pravila. Buddhistički samostani često su smješteni uskovitim mjestima visoko u gorama ili diljem tibetske visoravni, gdje se redovnici u miru mogu posvetiti putovanjima kroz unutarnje svjetove putem meditacije. U životne obaveze svakog buddista spada obilazak svetih mjesta.

I danas kod Tibetanaca svaki drugorođeni sin odlazi u redovnike, tako i svaka drugorođena kćerka odlazi u redovnice, tibetski zvane *đume*. One se brinu o čuvanju i održavanju svetih mjesta, ali izvode i svoje posebne obrede. Uzdržavaju se uz pomoć vlastitih roditelja te od skromnih donacija. Zbog svog redovničkog poziva ne smiju se udavati.

Osim navedenih grana buddizma, na širokim prostranstvima Tibeta i u zabitim visoravnima Himalaje, gdje jedna žena živi u braku s više muževa, mogu se sresti sljedbenici bön.

Prema tibetskoj legendi za vrijeme vladavine šestog kralja iz dinastije Yarlung, trinaestogodišnjeg dječaka po imenu Shen odnijeli su demoni. Kada se kao dvadesetšestogodišnjak vratio kući, pokazivao je veliku moć proricanja, kao i sposobnost da pokorava demone, pa je prozvan *shenrab*, što znači *najviši učitelj*, i proglašen je božanstvom (Činlei, 1981:158). U povijesti tibetske religije taj se period naziva durbön ili prvotni bönizam.

Predbuddhistička vjerovanja na tibetu često se krivo poistovjećuju s bönom. Kralj je tada bio sveto biće i po predaji je prvi kralj Tibeta sišao s neba pomoću užeta ili ljestava na vrh gore a u podnožju su ga dočekali njegovi podanici. Zato se kralj poistovjećuje sa svetom gorom koju predstavljaju veliki nadgrobni humci ispod kojih su kraljevi bili pokapani. Pogrebne običaje su vodili svećenici zvani *bön po*, a prema nazivu za svećenike ta se religija kasnije prozvala Bön. Glavna su obilježje tih predbudističkih vjerovanja eshantološka kozmologija i cikličko poimanje vremena. Panteon se sastojao od nebeskih božanstava *lha* koja borave u gornjem svijetu, na zemlji u srednjem svijetu živjeli su ljudi, a donji ili podzemni svijet, nastavala su vodena bića *lu*. Ta bića su bila trajna opasnost za ljude (Gönc-Moačanin, 2001:145).

Tibetski kralj Trisong Detsen uveo je u 8. stoljeću buddhizam u Tibet, a iz političkih razloga tada je ukinuo bön (Downan 1997:53). Smatra se da je buddhizam na osobit način obogatilo stara vjerovanja.

Premda promijenjen i obogaćen, bön se održao kao zaseban sustav vjerovanja (kao popularni oblik buddhizma, koji je veoma prožet tantrizmom).

Bön se dijeli na crni i bijeli. Nekada su sljedbenici crnoga böna poznavali i obredno žrtvovanje ljudi. Danas toga više nema ali je

magija, šamanizam i čarobnjaštvo još uvijek živo (Dowman 1997:58).

Glavna razlika između klerikalnog i šamanističkog buddhizma leži u tome što se klerikalni buddhizam poziva na tekstualnu predaju dok se tantrički ili šamanistički buddhizam oslanja na usmenu predaju (Samuel, 1993:19).

Bön je bio religija u kojoj je štovan kult sunca i kralja kao vladara zemlje i neba (Gönc-Moačanin, 2001:160-161).

Kao što je već rečeno, danas je to mješavina vjerovanja koja se razlikuje od izvornog bona i izvornih budističkih učenja. Prema predaji bön je došao iz zemlje zvane Shan Shun ili Žan Žun, koja je u ranom srednjem vijeku postojala na prostoru današnjeg zapadnog Tibeta, Kašmira i sjeverne Indije. Danas je to religija na koju je uz brojna obilježja predbuddhističkog i narodnog vjerovanja dosta utjecao buddhizam, te se može reći da postoji više slojeva te religije ili više pojavnih oblika böna. Tijekom povijesti pripadnici böna žestoko su se opirali novopridošlom buddhizmu ali su na kraju morali prihvatiti suživot, pa makar izgubili dio svog identiteta (Kunwar, 1989:198).

Postoji crni i bijeli bön. Nekada su sljedbenici crnog böna poznavali i obredno žrtvovanje ljudi. Danas toga više nema ali je magija, šamanizam i čarobnjaštvo još uvijek živo prisutno u tibetskom buddhizmu i bönu. Kao što i sljedbenici mahajanskog tibetskog buddhizma imaju panteon, imaju ga i pripadnici böna. Magija je još i danas zastupljena kod sljedbenika jedne i druge religije, jedino što je kod böna naglašeno stanje transa ili svojevrzne mahnitosti u kojem se nalazi bön lama u vrijeme izvođenja određenih rituala.

Sveti buddhistički tekstovi koriste se u obje religije s naglaskom na ritmičko ujednačeno ponavljanje slogova u naročitom tonu uz pratnju *dramaru* bubnjića, napravljenog od drva ili ljudske lubanje, većeg bubnja, činela, zvona i zvončića i zračnih glazbala kao što su trube načinjene od bedrene ljudske kosti ili od nekih vrsta morskih školjkaša.

▲ Tibetanski hodočasnici ispod sjeverne stijene Kailasa

Jedni i drugi poznaju obred zvan *puja* što znači prinos i dar bogovima, od kojih se traži zaštita i pomoć u sadašnjem životu. Glavna težnja buddhista je oslobađanje od patnji i bola koji stvara ovozemaljski život i prekidanje kotača samsāre tj. kruga smrti i ponovnog rađanja. Ponovno rođenje u svijetu bogova, na tibetskom Lha, neznalice gorljivo žele, a mudar čovjek zna da nakon toga dolazi nazadovanje prema carstvu demona i titana, zvanih Lha-ma -yin.

Buddhizam čovjeka smatra tek privremenom nakupinom koja se prilikom smrti rastvara, a nakon toga preživljava samo određena želja ili žeđ za postojanjem koja je nastala iz neznanja podržavana *kamom*.

Bön sljedbenici traže od svojih božanstava uspijeh, sreću, zdravlje, dobrobit i zaštitu u ovom životu, a nakon smrti nadaju se preseljenju na nebo, slično vjerovanjima sjevernoameričkih Indijanaca, kao i kršćanskom svjetonazoru. Bön nije jedna jedinstvena religija već se sastoji od mješavine plemenskih kultova, šamanizma i vjerovanja vezanih uz prirodu i atmosferske pojave.

Nekada su sudbina i usud stanovnika himalajskih sela, u kojima žive pripadnici tibetskog naroda, ležali u rukama trojice ljudi, seoskog šamana, seoskog lame i liječnika. Šamana su u selu respektirali ali ga se u isto vrijeme i bojali jer je on bio u stalnoj izravnoj vezi s dobrim božanstvima kao i s vrlo zlim i opasnim duhovima i demonima. Danas se može reći da je ulogu šamana preuzeo tzv. bön lama koji je duhovi vođa bön klana, bez kojeg klan ne bi mogao postojati. Od rođenja preko vjenčanja pa sve do smrti pripadnici bön klana primaju od svog lame duhovnu i transcendentalnu spoznaju i pomoć. Često duhovi i demoni pomažu čovjeku u raznim životnim prilikama ali mu isto tako mogu i nanijeti veliko zlo. Ako duh zaštitnik, kojeg ima svaki Tibetanac, ocijeni da njegov štićenik izvršava svakojaka nedopuštena djela spreman ga je i ubiti kako bi ga oslobodio od grijeha. Zbog toga je kod bön-po sljedbenika jako razvijen egzorcizam, istjerivanje zlih duhova sela ili iz tijela opsjednutih ljudi.

Tibetanci koji žive na himalajskim prostorima prakticiraju tri vrste godišnjih obreda: one kojima se podjarmljuju duhovi i demoni da ne bi škodili ljudima, obrede kojima se duhovi istjeruju iz sela i izvan magičnog kruga te iz pojedinca ako je opsjednut, i na kraju, obrede u slavu predaka (Vinšćak, 2000, 115-131).

Svi su oni po svojem postojanju vrlo stari i vode nas u samo praskozorje povijesti religije i civilizacije. Ovdje treba napomenuti da se oni obavljaju u strogo određenim danima u godini poštivajući astrološki razmještaj nebeskih tijela i izmjenu godišnjih doba.

Prilikom ulaska u bilo koje tibetsko selo, strancima prvo padnu u oči molitvene zastavice, koje privezane na jarbole vijore na krovu svake kuće. Tu su po nekoliko metara dugačka platna na kojima su ispisane molitve. Vjetar, koji ovdje uvijek puše, preuzima ulogu vlasnika kuće - lepršanjem molitvene zastavice, molitva ispisana na njoj pronalazi put do božanstava. U takovim stvarima Tibetanci su vrlo praktičan narod, koji koristi i snagu vode za pokretanje molitvenih mlinova. Njih ima različite veličine, od sasvim malih koji se drže u ruci i tako okreću, do mlinova visokih nekoliko metara koje pokreće voda ili vjetar. Molitveni mlinovi su valjci napravljeni od kosti, drveta ili metala u kojima se nalazi svitak papira sa ispisanim molitvama ili zavjetima. Najčešće je to molitva s tekstom *Om mani padme hum* što znači *Dragulj je u lopoču*.

Kako zli duhovi ne bi mogli ući u kuću, iznad ulaznih vrata stavlja se posebna zamka – duholovka. Središte duholovke čini lubanja koze ili ovce s rogovima, uokvirena pleterom od vune. U toj se lubanji nalazi sveta molitva koju je prilikom ugrađivanja stavio lama. Kad se zli duh ili demon uhvati u vunene niti, biva uništen.

Bön je danas uključen u buddhizam, a na prvi pogled njegovi se lame mogu prepoznati po tome što nose duge kose spletene u pletenicu i uvijene u punđu. U samom obredu neke se radnje obavljaju u smjeru obratnom od onog kako to rade sljedbenici ostalih buddhističkih redova. Kod obilaženja oko svetih mjesta

kao što su *chorteni* zidovi *mani* ili *gompe*, böñ sljedbenici idu u pravcu suprotnom od kazaljke na satu, dok svi ostali idu u smjeru kazaljke. Također je svastika, simbol dobrobiti u hramovima, okrenuta krakovima u lijevo.

Prema tibetskim vjerovanjima i medicini, demoni ili zli duhovi su lutajuće duše umrlih i negativna energija koja prodire u svjesnu psihu te naglo uzrokuje promjenu ponašanja, koja se iskazuje zavisnosti od vrste demona. Duh može biti jedini uzrok poremećaja ili može djelovati zajedno s karmičkim poremećajem, koji je vezan za čovjekova loša djela iz prošlih života. Poremećaj se također može javiti zbog žalosti, brige, želje, pohote, tuge, ljutnje, gubitka pažnje, prestanka jela, nesanice, nadraženosti i celibata.

Kad vladanje nekog stanovnika sela počinje biti neobično, odmah se traži uzrok. Prvo se posumnja da je posrijedi opsjednutost zlim duhom. Obitelj opsjednutog odlazi po savjete kod seoskog liječnika i ako mu on ne može pomoći, ostaje još seoski lama. Nakon što lama ustanovi da je muškarac opsjednut duhom zvanim Tonak Gusum, pristupa se obredu istjerivanja zlog duha. Budući da postoji propisani način za iscjeljivanje, obitelj opsjednutog naručuje ritual istjerivanja. Obred se priređuje u seoskoj *gompi* a izvodi ga seoski lama uz pomoć nekoliko pomoćnika. Obred traje cijeli dan i sastoji se od dva dijela.

U prvom dijelu obreda lama čita drevne svete tekstove propisanog obreda, izrađuje magijske ritualne figurice koje predstavljaju simbole loših ljudskih osobina da bi njima umilostivio bogove, da bi opsjednutu dušu i duha koji je opsjeda izbacio iz tijela čovjeka i iz cijelog sela. U tom se trenutku čovjek, nad kojim se obavlja obred, nalazi u smrtnoj opasnosti jer mu duša luta okolo i postoji opasnost da se ne vrati u tijelo.

U drugom dijelu obreda potrebno je očišćenu dušu vratiti u tijelo. Da bi se čovjek iscjelio, potrebno je obred obaviti savršeno točno i u određeno doba godine prema astrološkom rasporedu, te ako od prvog pokušaja ne uspije, valja ga ponoviti više puta.

▲ Lamina prostracija, jedan od načina obilaženja tibetanskih hodočasnika oko svetih mjesta (mjerjenje hodočasničkog puta dužinom vlastitog tijela)

Prinos bogovima mora se iznijeti na kraj sela i na križanju uništiti, čime se uništava i zao demon. Čovjek koji ide na začelju kolone, u ruci nosi mač da bi se tako spriječilo demona Tonaka Gusuma da se vrati u selo i da ne uđe u dušu nekog drugog čovjeka.

Pučki oblici buddhizma koji se danas mogu sreći u Tibetancima, kriju u sebi mnoga stara vjerovanja i kultove vezane uz svakodnevni život i mitski svjetonazor koji se kod ostalih naroda izgubio. Svjetonazor ovih ljudi sastoji se u tome da bogove i demone treba umilostiviti obrednim žrtvovanjem kako bi čovjeku olakšali život na ovome svijetu. Nakon smrti nadaju se prekidanju kruga ponovnih rađanja i umiranja i preseljenju u neku vrstu bivstvovanja, najbližije onom što je u kršćanstvu raj.

Ovi ljudi s krova svijeta žive u skladu s prirodom koja ih okružuje – nema granica među svjetovima, među ljudima, bogovima i demonima, te između živih i mrtvih. Postoji samo jedna velika Istina do koje vode dva puta, put srca i put znanja.

U cijeloj Aziji i nekim dijelovima Afrike i Amerike, kod domorodačkog stanovništva svastika predstavlja tradicijski simbol dobra, blagostanja i boljitka. Njemački nacisti su kao svoje obilježje također uzeli svastiku, čime su u zapadnom svijetu stvorili poimanje i značenje svastike suprotnog od onog što ona izvorno predstavlja. Nije naodmet spomenuti da se u tradicijskoj kulturi kod Hrvata javlja simbol svastike na uskršnjim pisanicama. Hrvatske su žene, od vremena kad Hrvati još nisu primili kršćanstvo, s dolaskom proljeća, pomoću voska šarale jaja, nesvjesno ih ukrašavajući simbolom zaobljene svastike. Vjerovalo se da je u jajetu životna snaga i da će u proljeće sve ponovo izrasti. Taj se običaj s primanjem kršćanstva vezao uz Uskrs, a svastika na jajetu vodi nas u drevnu prošlost dok su Hrvati činili zajedničku granu s Indo-arijcima koji su pred više od 3000 godina naselili prostore Indijskog potkontinenta.

I svastika, simbol dobrobiti u hramovima, okrenuta je krakovima u lijevo. Chorteni ili stupe podignuti su posvuda gdje se osjeća božja prisutnost. To mogu biti vrhunci planina, tjesnaci, na ulazu u

sela. Zamišljeni su kao trodimenzionalne mandale, a sastavljeni su od pet elemenata. Postavljeni jedan iznad drugoga ti elementi predstavljaju pet čakri suptilnog ljudskog tijela ili pet temeljnih čakri elemenata od kojih je sagrađen svijet, a to su: zemlja, voda, vatra, zrak i eter. Chorten predstavlja i samo Buddhino tijelo, i kao što su prvi Buddhini sljedbenici prilazili Buddhi s lijeve strane, tako i danas pravovjerni buddisti obilaze oko chortena s lijeva na desno.

U Himalaji kao i na Tibetskoj visoravni tibetska sela su uvijek smještena uz tokove rijeka koje su plavljenjem stvorila plodno tlo za uzgoj ječma, pšenice, grašaka, kukuruza, prosa, heljde, krumpira, uljane repice, riže, kikirikija, čaja, duhana.

Na Tibetskoj visoravni sela i manji gradovi smješteni su uz veliku rijeku Yarlong Zampo ili Barahmaputru i tu živi najveći dio populacije koja se bavi zemljoradnjom i uzgojem stoke. Na ostalom ogromnom prostoru živi vrlo malo ljudi koji su nomadi, a uzgajaju yakove, ovce, koze i konje. Na tim visinama, a radi se od 4000 do 5000 nad morem, životni uvjeti su vrlo surovi i jedino Tibetanski narod Drokpo (stočari) može ovdje opstati. Oni su se uspjeli adaptirati na te visine, koje nama zapadnjacima predstavljaju velik problem i teško bismo tu preživjeli bez tekovina zapadne civilizacije.

Da bismo razumjeli obrede Tibetanaca moramo se osvrnuti na značenje riječi obred ili ritual. Ritual je etimološki u svezi s latinskim *ritus*, znači "propisani čin" (Vinšćak, 2000).

Obred je simbolička radnja koja se obavlja po prihvaćenim pravilima kroz koju se izražavaju religijske ideje, predstave, osjećaji i pomoću kojih se želi uticati na nadnaravno. U prenesenom smislu to je normiran, fiksiran običaj kroz tradiciju. U religiozno - povijesnom kontekstu to je isproban običaj prinošenja žrtava. Obavljaju se prema točno utvrđenim pravilima a obuhvaćaju molitvu, pjevanje, ritualno klanjanje ili ples. Obred vodi svećenik. U prvotnim zajednicama obredna strana religije je razvijenija i obred ima šire sociološko značenje. Može biti sankcioniran pisanim religijskim autoritetom ili nekim drugim propisom vjerske zajednice.

Propisane norme treba točno poštivati jer u protivnom neće biti uspostavljena veza s Božanstvom.

Kod obrednih radnji čovjek komunicira s božanstvima, dok kod običaja ljudi komuniciraju sami među sobom.

Tibetanci koji se bave zemljoradnjom prakticiraju godišnji obred za blagoslov plodnosti polja. Obred se sastoji u nošenju svetih budističkih knjiga (108 svezaka) kroz selo i okolna polja. Treba imati na umu da te knjige ne izgledaju kao naše, već se sastoje od izduženih listova papira složenih jedan iznad drugog unutar drvenih korica. Takove knjige mogu težiti i do deset kilograma, a u povorci ih nose mladići i djevojke. Obrednu povorku predvode seoski lame koji čitaju svete tekstove, bubnjaju i trube u velike trublje i rogove.

Obišavši i blagoslovivši sva polja alkoholnim pićem *chhang*, povorka se vraća u selo gdje je čekaju preostali suseljani poredani u koloni, očekujući da dobiju blagoslov koji se sastoji od udarca po glavi svetom knjigom. Mladići koji nose knjige znadu iskoristiti tu priliku pa naročito snažno udariti po glavama djevojaka koje im se najviše sviđaju. Obred završava pjesmom i plesom u dvorištu svetišta *gompe*. Svaki stanovnik sela dobije poklon u hrani i slatkišima. Na taj se način učvršćuje i povezuje seoska zajednica.

U starom Tibetu postojala je jaka spolna segregacija. Žene su bile potpuno podređene muškarcima. Kada je žena trebala roditi, morala je to obaviti sama izvan šatora bez obzira na zimu koja vlada vani, budući da se porod smatrao nečim nečistim. Trećeg dana nakon poroda, rodbina i prijatelji dolaze u kuću roditelja na čestitanje. Kao pokloni donosi se *chhang* ili ječmeno pivo, slani čaj i odjeća za novorođenče. Kada gosti uđu u kuću poklanjaju majci svilenu maramu *katu* te joj daju piti pivo i čaj uz izgovor svetih molitvi za blagoslov djeteta. Nakon što dijete navrší mjesec dana obuku ga u novu odjeću i nose u lokalni hram ili *gompu* gdje se moli za djetetov dug i sretan život. Nakon toga se dijete odnosi k reinkarniranom lami da bi mu on odredio ime.

▲ Tibetanski hodočasnici na putu prema svetoj planini Kailas

Nekada se brak na Tibetu mogao sklopiti na tri načina: otmicom, bijegom ili dogovorom roditelja. U svakom od ta tri slučaja roditeljima mlade isplaćuje se novčana nadoknada. U slučaju otmice ili bijega mladi ne mogu stupiti u brak bez odobrenja mladenkinih roditelja. Mladić dolazi u kuću mladenkinih roditelja, kao dar donosi alkoholno piće *chhang* te se ispričava roditeljima. Često prilikom ulaska u kuću nastaje svada, pa i tučnjava. Ponekad prođe i sedam dana prije nego što njeni roditelji daju oprost. Nakon dobivanja oprosta može se pristupiti vjenčanju i svadbenom veselju.

Brak koji su ugovarali roditelji se u novije vrijeme napušta, jer mladež želi sama odabrati bračnog supružnika. Takav brak zovu *brak iz ljubavi* (Vinšćak, 2000, 115-131).

Kada umre netko od Tibetanaca, postoje četiri načina kako se postupa s tijelom umrlog - spaljivanje, bacanje u vodu, ukop u zemlji i rasijecanje tijela koje se daje pojesti pticama. Pogrebni obredi i način pokopa zavise od imovnog stanja i društvenog položaja obitelji umrloga. Većina običnih ljudi sahranjuje se tzv. *nebeskim pokopom*.

Nakon smrti tijelo se mrtvaca uvijek u bijelu tkaninu i čuva u kući tri do pet dana. U to vrijeme u kuću dolaze lame te pjevaju svete tekstove da bi pokojnikovu dušu izbacili iz čistilišta i uveli u nov život. Čitaju se tekstovi iz Tibetanske knjige mrtvih koji govore o četrdesetosmodnevnom putu koji preko stanja *bardo* vodi do reinkarnacije i ponovnog rođenja. Nakon što se obave propisani obredi, odabere se povoljan dan za nebeski pokop, koji obično počinje prije zore. Pokojnikovom golom tijelu vezuju se ruke i noge. Zatim tijelo omotaju u vuneni pokrivač, te ga pokojnikov nasljednik iznosi do praga kuće gdje ga preuzima pogrebnik zadužen za nebeski pokop. Svi članovi obitelji moraju prisustvovati nebeskom pokopu (Funco, 1981:90).

Leš se stavi na visoku stjenovitu zaravan na kojoj se prema tradiciji obavlja posmrtni obred. Tada se zapali vatra od čempresovog i borovog drveta te se pospe s ječmenim brašnom kako bi nastao gust dim koji će privući ptice lešinare. Tada pogrebnik počinje

rasijecati leš s ledne strane u male komadiće. Nakon toga pristupa se drobljenju kostiju, koje se pomiješane s *campom* tj. ječmenim brašnom oblikuju u kuglice koje se daju pticama. Nakon toga ih hrani mesom umrloga.

Bacanje tijela umrlog u vodu, rijeku ili potok, predviđeno je uglavnom za prosjake, udovice i sirotinju (Funco, 1981:91).

U zemlju se pokapaju oni koji su umrli od zaraznih bolesti a isto tako lopovi, ubojice i zločinci. Tibetanci vjeruju da je dobro da njihove duše budu zatrpane zemljom i da se neće ponovno reinkarnirati. Takav ukop predstavlja sramotu za obitelj umrloga.

Spaljivanje tijela kao pogrebni obred prakticira se u himalajskim predjelima Tibeta gdje ima dovoljno drveća potrebnog za spaljivanje. Spaljivanje spada u cijenjeni pogrebni obred.

32

Za Tibetance njihova je zemlja sveta, rijeke, jezera, izvori, gore, kamenje, pašnjaci sve je sveto. I drveće je sveto budući da ga vrlo malo ima pa u njemu borave božanstva. Postoje naročito sveta drva oko kojih se odvijaju posebni obredi. Poznata i sveta drveća su ona gdje dva drveća rastu iz istog korijena pa ih zovu *Fo-Mo*. Budući da rastu iz istog korijena, ono predstavlja muški i ženski princip koji tvori cjelinu. Ako je netko od ukućana bolestan, prinosi se drvetu bijela zastavica na bambusovom štapu, kao zavjetni dar za pomoć pri ozdravljenju. U podnožju drveća zasjeda jednom godišnje seosko vijeće koje raspravlja o svim bitnim pitanjima. Ako u selu ima sporova, oni se također rješavaju ispod drveća. Postoji svojevrsna demokracija jer se o svakom sporu glasuje na taj način da se iskopavaju dvije jame, a svaki glasač posjeduje određeni broj kamena. Kod glasovanja ubacuje se po jedan kamen u jednu od jama. Na kraju se prebroji kamenje koje je za i ono koje je u jami koja označuje protiv. Tu nalazimo i sličnosti s oblicima demokracije kod Hrvata u Poljicima dok su živjeli u proširenim obiteljima i plemenima.

Visoko u stijenama Himalaja nalaze se pećine i kolibice u koje odlaze redovnici da bi u meditaciji proveli jednu, dvije ili tri godine. Dok meditiraju, lame ne smiju imati vezu s ostalim svijetom. Ne šišaju

kosu i jedu samo ono što im netko od rodbine ostavi na ulazu u spilju. Kad prođe određeni broj godina, lama obrastao u dugu kosu, izlazi iz meditacije i svog skloništa. Koliko dugo godina je bio u osami, o tome ovisi koji će položaj u redovničkoj hijerarhiji postići. Dulje vrijeme u meditaciji daje viši stupanj i određuje redovničko ime koje će nakon toga nositi. Izlazak lame iz meditacije je također prilika da se skupi cijelo selo na prigodnoj svečanosti.

Jedno od glavnih obilježja te stare bön religije bilo je i prinošenje životinja kao žrtve božanstvima. Takav običaj sačuvao se kod Tibećanaca koji žive u nepalskome dijelu Himalaja do pred pedesetak godina. Tri puta godišnje prinosila se krvna žrtva zvana *aja* lokalnim božanstvima zvanim Pho-lha i Jo-bo. Žrtvovalo se obično ovcu, kozu ili jaku. Najveća i glavna žrtva bila je jakova žrtva, na tibetskom zvana *Loyak*. Nakon prinosa i ubijanja jaka on se sjekao na komadiće. Svećenik koji je predvodio obred uzimao je potom jakovu jetru i po oznakama na njoj proricao kakva će biti sljedeća godina s obzirom na zdravlje ljudi i stoke, te kakav će biti urod.

Gatanje iz jetre poznato je kod starih naroda na širokom prostoru Euroazije kao i kod naših ljudi koji žive na Dinarskim prostorima.

Nekada je na Tibetu i na Himalaji bio poznat običaj prinošenja krvnih žrtava. Taj se običaj nije dopao službenim budističkim redovima te su pred pedesetak godina tibetski lame pokrenuli akciju da odgovore narod od prinosa krvnih žrtava. Krvne žrtve su se prestale prinositi, ali je nađen nadomjestak. Od ječmenog tijesta zvanog *tsampa* počele su se praviti figure obrednih životinja najčešće yaka. Ta se žrtvena figura na tibetskom zove *forma* i žrtvuje se kao nekada pravi jak. To se žrtvovanje događa na za to određenom mjestu u određene dane u godini. Na kraju obreda svatko od suseljana dobiva po jedan komadić tijesta, umjesto mesa koje je nekada dobivao i nosi ga u svoj dom. U tako izmijenjenom obliku obred je nastavio igrati ulogu koju je imao i prije. Kod Tibećana koji žive na ovim himalajskim prostorima postoje tri vrste godišnjih obreda:

▲ Ruka hodočasnika dodiruje otisak Buddhinog stopala u kamenu ispod prijevoja Dhrölma-La na Kailasu

obredi kojima se podjarmljuju duhovi i demoni da ne bi škodili ljudima, obredi kojima se duhovi istjeruju iz sela i izvan magičnog kruga te iz pojedinca ako je opsjednut i obredi u slavu predaka. Svi obredi su vrlo stari i vode nas daleko u povijest religije i civilizacije. Ovdje treba napomenuti da se oni obavljaju u strogo određene dane u godini poštivajući astrološki razmještaj nebeskih tijela i izmjenu godišnjih doba.

Jedan od razloga za poliandriju gdje jedna žena živi u braku s više muževa, najčešće braće, leži u tome što samo najstariji sin nasljeđuje kuću i zemlju, drugi obvezno odlazi u redovnike, a treći i ostali ako ih ima, ostaju kod kuće živeći s bratom i njegovom ženom, s kojom imaju zajedničku djecu. Rijetke su svađe u obitelji, osjeća se sklad, velika ljubav i briga za malu djecu. Nema dominacije muškaraca kao u drugim patrijarhalnim društvima. Svaka drugorođena kćer također odlazi u redovnice na lokalnom tibetskom dijalektu zvane *džume* ili *džolme*. Žensko božanstvo Drölma (Tara) je zaštitnica Tibeta, a muško se zove Cherenzig.

▲ Jokhang – hram u Lhasi; hodočasnici ispred hrama

Stanovnici Himalaja u dnevnoj prehrani uzimaju vrlo malo ili gotovo ništa od slatkih jestvina, što se nama zapadnjacima može učiniti neobičnim jer znademo da je šećer izvor energije koja je potrebna kod napornog hodanja i rada na 4000 metara. No u njihovom slučaju upotreba šećera u prehrani bila bi ravna pokušaju održanja ognja pomoću novinskog papira koji brzo izgori i treba ga stalno dodavati ako se želi imati toplina.

Ako pri dolasku u kuću ne popijete s domaćinom ponuđeni *chhang*, budite sigurni da od prijateljstva i znanstvenog istraživanja nema ništa. *Chhang* je mutno niskoalkoholno piće dobiveno vrenjem pšenice ili ječma, i kada se natočenom u čašu doda još pola šake prepečenog ječmenog brašna *tsampa*, dobijete napitak koji hrani i opija. Pijenje *chhanga* je cijeli mali ritual. Prvo ga domaćin kuće natoči u posebnu srebrnu posudicu. Oko ruba čaše naniže malene komadiće domaćeg maslaca dobivena od mlijeka jaka. Onaj koji pije mora prvo umočiti četvrti prst ili prstenjak u *chhang*. Tim prstom mora poškopiti glavne strane svijeta i dati prvo bogovima prinos. Nakon toga stavlja se komadić maslaca u usta i tek tada otpije malo *chhanga*. Ako susret traje cijelo večer, treba paziti kako se pije jer kod Tibećana čaše moraju uvijek biti pune. Čim malo popijete, domaćin kuće odmah dotoči čašu. Za vrijeme godišnjih svečanosti, *chhang* piju svi u velikim količinama.

37

Slani čaj prave žene na način da se kipuća voda prelije preko osušenih listova čaja i ostavi nekoliko minuta stajati. Čaj se procijedi i ulije u drveni stap, te se doda rastopljeni maslac i sol. Nakon toga mora se dobro izmlatiti sa stapaljkom dok se ne dobije mutna i slana smjesa. Pije se iz šalice ili čaša sam ili mu se dodaje prepečenog ječmenog brašna. Ako je domaćica koja priprema slani čaj uredna i ako maslac nije užegao, onda je to vrlo ukusan i zdrav napitak na kojeg se čovjek vrlo brzo navikne.

Tibetanci jedu meso, ali ne ubijaju životinje. Te poslove obavlja specijalna kasta kojoj je posao da tijelo umrlog čovjeka rasiječe na komadiće, kosti samelje i sve daje pticama lešinarima. Uz to oni su i mesari tj. oni koji kolju životinje. Meso yak priprema se tako da se mali komadići umotaju u tijesto te se ubace u kipuću vodu na kuhanje. Tako pripremljeno jelo zove se jak momo i vrlo je ukusno.

Tibetska zastava ima svoju simboliku, sadržanu u svakoj od njenih sastavnih boja: plava boja predstavlja nebo, bijela snježne planine, odnosno himalajske vrhove prekrivene vječnim snježnim pokrivačem, crvena dočarava crvene stijene u nižim predjelima koji nisu cijele godine prekriveni snijegom, zelena pašnjake smještene u dolinama rijeka, a žuta, koja je na dnu zastave, i bojom i položajem predstavlja himalajsku zemlju. Osim državne, postoje i molitvene zastave zvane *tarchok* na kojima su uz tekstove molitvi često nalazi vjetreni konj zvan *lung-ta* i simbol svastike.

▲ Podizanje molitvenih zastava i stupa tarboche ispod južne stijene Kailasa

Glavni grad Tibeta, od sedmog stoljeća, je Lhasa. Smještena je u dolini rijeke Yarlong na 3700 metara nadmorske visine. Danas slični na bilo koji kineski grad s gustim prometom i bezbrojnim trgovinama u kojima se prodaje sve i svašta.

Tibetanci su u Lhasi postali manjina, a stara se tibetska gradska jezgra ruši, da bi na njenom mjestu iznikle velike i moderne zgrade. U Lhasi paralelno žive dva svijeta, jedan je stari tibetski a drugi je novi i tuđi kineski.

Najsvetija mjesta tibetskog buddizma nalaze se u Lhasi, i to su zimski dvorac dalaj lama, Potala i sklop hramova zvan Jokhang oko kojega vodi hodočasnički put, na tibetskom zvan *barkor*.

U hramu Jokhang nalazi se jedan od najljepših Buddhinih kipova ikada napravljenih a zove se Jowo Šākyamuni.

40 U Jokhang se ulazi kroz velika vrata pokraj kipova četvorice kralja zaštitnika Tibeta. Kroz uski prolaz dolazi se u glavnu dvoranu gdje se nalazi 16 kapelica s kipovima najvažnijih tibetskih kraljeva, svetaca, Buddha i Boddhisattva, bogova i demona. Tijekom cijeloga dana hodočasnici dolaze u hram i krećući se u pravcu kazaljke na satu obilaze svete kipove te ostavljaju na njima zavjetne svilene marame zvane na tibetskom *kate*.

Iz svih udaljenih krajeva Tibeta dolaze hodočasnici, neki od njih tako da cijeli put mjere svojom dužinom tijela, bacajući se na tlo i ponovo ustajajući. Došavši do Jokhanga prvo se napravi najmanje 13. obilazaka *khorra* oko hrama i tako da se kreće u pravcu kazaljke na satu kao što su nekada davno učenici prilazili Buddhi Šākyamuniju, koji je pokrenuo kotač istine ili *dharme*. Vječno kruženje hodočasnika oko svetih mjesta u Tibetu treba uvijek iznova podsjetiti na taj povijesni događaj. Okretanje molitvenih mlinova, koje hodočasnici nose u desnoj ruci trebaju svojom vrtnjom pokrenuti ljudski duh da krene stazama istine. U blizini Lhase nalaze se nekoliko velikih i važnih buddhističkih samostana. Jedan od njih je Sera koja je od Lhase udaljena svega pet kilometara u pravcu sjevera. Smještena je između stijena na planinskim padinama. Oko cijelog samostana vodi hodočasnička staza. Samostan Sera bio je poznat kao najveća tiskara u kojoj su se

fiskale svete buddhističke knjige. Sveti tekstovi iz buddhističkog kanona koji je napisan na sanskrtu a kasnije preveden na tibetski, prvo bi se obrnuto urezivali u izdužene drvene ploče, premazivali bojom, preko bi se stavljao papir i tako su nastajale cijele knjige. Drugi samostan Drepung nalazi se 8 kilometara u pravcu zapada od Lhase. Za vrijeme procvata tibetskog buddhizma Drepung je bio samostan s najviše svećenika na jednome mjestu na svijetu. U njemu je živjelo oko 10 000 redovnika i svećenika. U tom svetom gradu mnoštvo je hramova, škola i pomoćnih zgrada kojima se pripremala hrana i ostala oprema za tako velik broj redovnika. Danas tu živi oko sto redovnika. Stotinjak kilometara zapadno od Lhase, visoko u brdima nalazi se samostan Tsurpu, sjedište je budističkog lame Karmape. Nakon Dalaj lame i Panchen lame tu živi treći po redu *trulku* u tibetskom buddizmu. Red karmapa ili Crni šeširi, prvi su početkom 12. stoljeća uveli sustav nasljeđivanja svog duhovnog vođe putem reinkarnacije i vladali su Tibetom sljedećih 400 godina. Od 15. stoljeća nadalje, uz pomoć mongolskih vladara, duhovnu i svjetovnu vlast nad Tibetom preuzimaju svećenici reda Gelukpa ili Žutih šešira i tu su vlast i privilegije zadržali do danas. U samostanu Tsurpu do 2000. godine boravio je 17. Karmapa, koji je jednom na tjedan primao hodočasnike na blagoslov. Nažalost 6. 01. 2000. godine Karmapa je u velikoj tajnosti sa svojim vjeroučiteljem i dva prijatelja preko Himalaje i Nepala ilegalno stigao u Indiju i pridružio se Dalaj lami koji živi u Dharmasali. Tako je i posljednji duhovni vođa, kojega je priznao sam Dalaj lama kao i službene kineske vlast, napustio Tibet.

41

Kao što je rečeno život svakog Tibetanca sastoji se od vječnog kruženja od jednog svetog mjesta do drugog. Želja svakog Tibetanca ili Indijca, bilo da živi u Tibetu, Indiji ili bilo gdje na svijetu je da barem jednom za života napravi hodočašće na Kailas i svetu *khorru* oko njega. U posljednjih desetak godina Kailas je postao odredište koje posjećuje sve više ljudi sa zapada. Dolaze sa svih kontinenata u potrazi za mitskim središtem svijeta. Premda su se uvjeti boravka i putovanja po Tibetu zadnjih godina jako poboljšali, taj put do Kailasa nije nimalo lak i mnogi ga, nakon puno uloženog truda, ne ugledaju nikada. Tibetanci

▲ Vrhunski lame na molitvi za vrijeme svečanosti Sagadawe

kažu da treba postojati dobra karma svakog pojedinca, bilo domaćeg ili stranog i da će se tek tada ispuniti želja i doseći Kailas. Onaj tko napravi 13 obilaska oko Kailasa postiže visoki duhovni ran i dozvoljeno mu je da napravi unutarnju *khorr* koja vodi do južne stijene Kailasa, te obilazi brdo u obliku hrama. Rijetki sretnici koji za života naprave 108 obilaska oko Kailasa odlaze ravno u nirvānu i više nisu vezani za svjetovne stvari i probleme.

Sveta gora Kailas, sanskrtski Kailasa, u nekim jezicima Kailaš, Tibetanci je zovu Kang Rimpoche, sljedbenici böna Kang Tise, a džainisti Astapada, visoka 6714 metara, nalazi se u zapadnom Tibetu u blizini granice s Nepalom i Indijom. Kailas je glavno odredište mnogim hodočasniciima bilo domaćim ili onim pristiglim iz raznih strana svijeta. Slijedeći pravila ponašanja tibetskih hodočasnika, prije puta na Kailas poželjno je otići do samostana Tsurpu, koji je od Lhase udaljen 5 sati vožnje, kako bi primili blagoslov od lame po imenu Tsurpu Karmapa. Budući da se četrnaesti Dalai lama nalazi u Indiji, Tsurpu Karmapa bio je do 1999. rangom najviši duhovni vođa u Tibetu, priznat od samoga Dalaj lame i od kineskih vlasti. Taj veliki lama imao je 1999. šesnaest godina i jednom na tjedan primao je sve hodočasnike - bili oni Tibetanci ili stranci. Karmapin blagoslov osobito je potreban onima koji se spremaju na dug put prema Kailasu, jer taj je put vrlo težak i svi ne stignu do odredišta. Tako je i pisac ovih redova 1999. godine primio blagoslov od Karmape i kao insider krenuo sa svojom skupinom studenata na Kailas i uspješno obavio *koru* ili obilazak oko svete gore. Prilikom drugog odlaska na Kailas ljeti 2006. godine Karmape više nije bilo u Tsurpu samostanu, pa smo blagoslov primili na istome mjestu od najviše pozicioniranog lame. Autor je blagoslov primio tako što ga je lama udario po glavi s Karmapinim cipelama umotanim u platno. Karmapina se obuća čuva kao sveta relikvija i samo odabrani primaju blagoslov na taj način. Iz klasične indijske literature poznato je da se naročito cijene kraljevske sandale ili cipele jer one predstavljaju samu kraljevsku osobu. Neki smjerovi u etnologiji i kulturnoj antropologiji zastupaju takav stav da je za etnološka i antropološka istraživanja takav pristup od velike važnosti, jer istraživač ne smije kulturne pojave promatrati izvana kao *outsider*, nego iznutra kao *insider*,

prihvativši norme ponašanja buddhističkih hodočasnika (vidi, Vinšćak,2000).

Za putovanje Tibetom od Lhase do Kailasa, stranci moraju pribaviti dozvole koje izdaju nadležna kineska ministarstva. Na put prema Kailasu može se krenuti iz Kathmandua u Nepal preko himalajskog prijevoja ili iz Lahase u Tibetu. Mi smo 1999., kao i 2006. godine, na put krenuli od Lhase prema zapadu tzv. *južnom cestom*, koja vodi preko poznatih tibetskih gradova s buddhističkim samostanima Gyantze, Shigatze, Tashilumpo i Sakya. Panchen ili Thashi lama, kojemu je prijestolnica u Tashilumpu, drugi je po redu duhovni vođa Tibeta. On je za razliku od Dalai Lame, i Karmape, koji se nalaze u izbjeglištvu u Indiji, potpisao sporazum s kineskim vlastima i te uživa njihovu podršku.

44

Na prvom putovanju 1999. godine nakon Sakye krenuli smo prema sjeveru u pustinju Chang Tang. Vjerojatno smo tada bili prvi Hrvati koji su ušli i prešli dobar dio te poznate pustinje. Došavši u Gertze, grad koji se nalazi na istočnom rubu pustinje i jedino je trgovačko središte za pastirski nomadski narod Drokpo, krenuli smo prema zapadu i nakon tri dana vožnje stigli u grad Ali, koji se nalazi na zapadnom rubu pustinje. Nakon posjeta Aliju došli smo u nekoć vrlo moćne gradove Tsaparang i Tholing. Ti su gradovi bili središta vjerskoga i političkoga života kraljevstva Guge koje je propalo još u sedamnaestom stoljeću. Tsaparang i Tholing nalaze se uz kanjon rijeke Sutlej.

Kraljevstvo Guge bilo je najzapadnija točka našega puta. Nastavili smo put prema istoku i krajnjem odredištu.

Nakon dana vožnje stigli smo u selo Moitser i tu jedan dan i jednu noć čekali kamion s opremom i hranom, koji bio je upao u pukotinu na cesti. Kad smo ga, izgledjeli, konačno i ugledali, bili smo sretni jer smo sada mogli nastaviti put. Nakon trinaest dana vožnje po tibetskoj visoravni na nadmorskoj visini od 4000 do 5600 metara odjednom smo na istoku ugledali svima prepoznatljivu sliku, snijegom pokrivenu četverostranu piramidu, središte svijetu, svetu planinu Kailas.

▲ Pujya Swamiji iz Rishiksha (Indija) sa svojim sljedbenicima na svečanosti Sagadawe

Svi smo bili sretni i ushićeni a tibetski su vozači bacali šešire u zrak i uzvikivali "lha so, lha so", tradicionalni tibetski pozdrav planinama i božanstvima koja ondje žive. Kada hodočasnici prvi put ugledaju Kailas naprave na tome mjestu tornjiće od prikupljena kamenja koji predstavljaju buddhističke *stupe* ili *chortene*. I autor je napravio svoj chorten kao spomen na taj trenutak. Nakon odmora krenuli smo dalje i uvečer stigli u selo Darchen koje se nalazi u podnožju južne strana Kailasa. Tu smo unajmili jakove i na njih utovarili šatore i namirnice te krenuli na trodnevni obilazak oko Kailasa. Na hodočašće oko Kailasa idu pojedinci, cijele porodice ili stanovnici čitavih tibetskih sela. Obilazak traje najmanje dva dana, a neki ostaju i cijeli mjesec kako bi napravili trinaest obilazaka vanjskom *khorrrom* i stekli pravo na obilazak unutrašnje *khorre*.

Najviše hodočasnika dolazila Buddha rođendan (Saga Dawa), koji se slavi za vrijeme punog mjeseca u četvrtom mjesecu po lunarnom kalendaru. Tada se priređuje velika svečanost na kojoj sudjeluju tisuće hodočasnika. Na drugom putovanju ljeti 2006. godine naša je skupina dva dana prisustvovala proslavi Saga Dawa.

Osnovni cilj istraživanja i boravka na Tibetu bi je sudjelovanje i dokumentiranje Saga Dawa, središnje godišnje svečanosti koja se održala 10. i 11. lipnja 2006. godine u vrijeme punoga mjeseca. Tada se na Zlatnom pašnjaku, ispod južne stijene Kailasa, spušta veliki drveni stup *Tarboche*, promjene se na njemu molitvene zastavice te se ponovno uzdiže. Na toj velikoj svečanost okupi se i do četrdeset tisuća hodočasnika iz cijelog Tibeta. To je bila izvrsna i rijetka prilika za studente da znanja stečena na nastavi, u okviru kolegija Narodi i kulture Indije, Nepala i Tibeta, primjene na terenu.

Središnja godišnja tibetska svečanost je Saga Dawa. Tada se slavi dan kada je Sidharta Gautama doživio nirvanu i postao Buddha. To je i dan kada se slavi njegov rođendan. Prema tibetskom lunarnom kalendaru do se događa u svibnju ili lipnju u vrijeme kada bude puni mjesec.

Svečanost kulminira podizanjem 20 metara visokim stupom zvanim *Tarboche* na kojeg se vežu molitvene zastavice. Kada posebna

skupina hodočasnika uspravi stup, gleda se da li je on savršeno okomit na tlo. Ako jest, onda je to dobar znak pa se vjeruje da će naredna godina biti plodna i sretna, a ako je nagnut na bilo koju stranu onda je to loš znak za sve. Te 2006. godine uspjeli smo podići stup koji je savršeno okomit na tlo što predstavlja dobar znak.

Na Saga Dawi hodočasnici pokazuju veliku je radost bacanjem u zrak raznobojnih papirića na kojima su ispisane molitve. Vjetar te molitve nosi prema svetim vrhuncima i tako dopiru do mjesta gdje borave božanstva s nadom da će im ispuniti sve želje.

Neposredno iznad Tarbochea nalazi se sveto mjesto koje pripada osamdesetčetvorici legendarnih tibetskih mahāsiddhija ili velikih mudraca. Tu se rasijecaju tijela umrlih koji su za života postigli naročiti duhovni napredak, a njihovi se posmrtni ostaci daju pojesti pticama kao se ne bi zagadili temeljni elementi od kojih je sazdan svijet, voda, vatra, zemlja, zrak i eter.

47

Ponekad se prakticira i običaj simuliranog ritualnog rasijecanja živoga čovjeka. Taj obred prošao je i pisac ovoga teksta. Nakon što sam Tibetancu koji obavlja obred rekao koliko imam godina, on me je sjekirom, hinjeno rasjekao na toliko komada. Prema tibetskim vjerovanjima, smisao toga obreda je u tome, da će se svatko nad kojim je obavljen, nakon vlastite smrti, ponovno reinkarnirati upravo ovdje na najsvetijem mjestu zemaljske kugle.

Najduži put do Kailasa prijeđu hinduistički i džainistički hodočasnici, koji dolaze pješice iz Indije u ograničenu broju, jer Kina odobri samo četiri stotine viza na godinu za posjet. Iz ekoloških i vjerskih razloga dobro je što je Kina ograničila broj stranih hodočasnika koji mogu jednom na godinu posjetiti Kailas, jer bi se inače moglo dogoditi da se Kailas profanira u veliko sajmište vjerskog turizma.

Još prije dvije stotine godina prvi su zapadnjaci posjetili Kailas i od tada je on postao meta mnogim istraživačima Tibeta (Snelling,

▲ Pogled na tarboche i svečanost Sagadawe

1990:77-216). U zadnjih deset godina, otkako su kineske vlasti dopustile strancima ulaz u Tibet i pristup Kailasu, zapadnjaci dolaze u sve većem broju.

Kailas je sveto mjesto za četiri azijske religije: bön, hinduizam, džainizam i buddhizam. Prije nego što se buddhizam iz Indije proširio i na Tibet, domaće bönisko stanovništvo vjerovalo da na vrhu Kailasa boravi božanstvo Gekho. Ono što je Olimp bio starim Grcima, to je Kailas bio starim Tibetancima. U cijelom Tibetu na 24 planine dolaze hodočasnici. Od njih 24 tri su posebno svete: to su Kailas, Labchi i Tsari. One predstavljaju tri boravišta buddhističkoga božanstva zvanog Demchok (Dowman 1997:153). Smatra se da na sam vrh Kailasa ljudska noga nikada nije stupila (a i neće). Njegov je vrh previše svet i ljudska bi ga noga mogla samo okaljati. Kailas je od pamtivijeka bio cilj pobožnih hodočasnika. Za tibetske buddhiste on je središte svijeta ili *axis mundi*. Prema najstarijoj sanskrtskoj tradiciji, os je svemira planina Meru ili Sumeru, koja se smatra ne samo fizičkim nego i metafizičkim središtem svijeta.

49

Džainisti Kailas zovu Astapada i to je za njih mjesto na kojemu je Ršabha, prvi Tirthankara, postigao *mokšu* ili oslobođenje (Snelling 1990:25).

Kailas je za hinduiste nebesko sjedište Šive i boravište Kubere, dok je za buddhiste velika svemirska mandala Dhyani-Buddha i bodhisattvi, kao što je opisano u znamenitoj Demchog tantri. Pripadnici bona planinu poistovjećuju s kristalnim *chortenom* ili stupom. Za obične tibetske hodočasnike Kailas predstavlja nebeskoga kralja, a okolni niži vrhovi njegove ministre. Za pripadnike hīnayānskoga buddhizma Kailas je planina na kojoj je boravio Buddha zajedno sa svojih 500 arhata, a za pripadnike tantrikoga buddhizma on je boravište Demchoka (Samvara) i njegove pratilje Dorje Phakmo (Dowman 1997:155).

Jedna od važnih obrednih radnji u životu svakoga Tibetanca jest obilaženje oko svetih mjesta vezanih uz temelje i korijene vjere. Dva su najsvetija odredišta u Tibetu koja svaki Tibetanac želi barem jednom u životu posjetiti: hram Jokhang u Lhasi i sveta

gora Kailas. Najuporniji hodočasnici prelaze taj put koji može biti dug i 1000 kilometara, tako da ga mjere dužinom svoga tijela, bacajući se na tlo i ponovo ustajući. Danas su takvi hodočasnici u Tibetu rijetkost, jer hodočasnici prelaze te velike udaljenosti terenskim vozilima ili kamionima.

Tibetska riječ za hodočašće jest *neykhor* i znači *obilaženje oko svetih mjesta* (Dunham,1993:132). Sveta mjesta mogu biti samostani, planine, rijeke, jezera, *chorteni (stupe)* ili sveto drveće (Chan, 1994:40).

Da bi se razumjelo puno značenje Kailasa i njegove fantastične okoline, čovjek ga mora promatrati ne samo sa zemljopisnog, kulturnog ili povijesnog stanovišta nego prije svega očima hodočasnika. Za onoga tko obavi *khorr*, obredni obilazak svete planine, uz punu predanost i sa savršenom duhovnom koncentracijom, smatra se da prolazi kroz puni krug života i smrti.

50

Oko Kailasa vode dva hodočasnička puta, a to su vanjska ili velika i unutrašnja ili mala *khorra*. Da bi se steklo pravo na obilazak unutrašnje *khorre* valja napraviti najmanje trinaest obilazaka vanjske. Unutrašnja *khorra* vodi izravno iz Darchena po uskoj dolini do žlijeba na južnoj stijeni Kailasa i tamo obilazi mali vrh Nandi. Taj žlijeb ili pukotina u južnoj stijeni s pojedinih mjesta buddhističkim hodočascima izgleda kao *kalacakra* (kotač vremena), a s drugih kao svastika ili kamen Tsi. Na toj *khorri* nalaze se dva buddhistička samostana, Silung i Gyentok. Unutrašnju *khorr* ovaj put nismo obišli jer za nju treba prijeći trinaest vanjskih. Prema tibetskom lunarnom kalendaru, 2002. godina je bila godina konja i tada je jedan obilazak vanjskom *khorr*om vrijedio kao trinaest obilazaka, pa su se već sada pojedinci iz naše skupine spremali ponovno ići na Kailas i nakon obilaska vanjske *khorre* obići i unutrašnju.

Jedan obilazak oko Kailasa vanjskom stazom, krećući se u smjeru kazaljke na satu, dugačak je oko 60 kilometara i traje tri dana. Put počinje i završava u selu Darchenu, koje se nalazi južno od vrha Kailasa. Ako tko uspije napraviti 108 *khorra* oko Kailasa, po vjerovanju tibetskih buddhista postaje oslobođen od svih životnih tegoba

i otvoren mu je put u *nirvānu* ili ugasnuće. Tada za čovjeka završava materijalni svjetovni život te nastavlja živjeti kao prosvjetljeno biće. Hinduisti, buddhisti i džainisti obilaze Kailas krećući se od zapada prema istoku, a samo rijetki pripadnici crnoga bön obilaze ga obrnutim smjerom, tj. od istoka prema zapadu. Kako bi se razlikovali od ortodoksnih buddhista, i druge obredne radnje izvode obrnuto od prividne putanje kretanja sunca. U etnološkoj je znanosti poznato da se sve radnje koje su vezane uz rast, napredak i plodnost izvode u smjeru kretanja sunca, dok se samo pogrebna povorka kreće obrnuto. Zašto pripadnici bona izvode svoja obredna kretanja obrnuto od drugih, još nije razjašnjeno.

Nakon prvog dana hoda, krećući se lijevom obalom rijeke Lha Chu (tib. Božanska rijeka), došli smo do buddhističke gompe koja se zove Drira Puk. Tu smo postavili logor i odlučili ostati dva dana i dvije noći. Drira Puk gompa nalazi se na visini od 5000 metara i s tog se mjesta najljepše vidi vječnim snijegom prekrivena sjeverna stijena Kailasa. Za hinduiste tu je obitavalište Šive. Na tome su mjestu svoje logore podigli i tibetski hodočasnici, pa smo mogli pratiti njihove obredne radnje. Okrenuti licem prema sjevernoj stijeni Kailasa buddhistički hodočasnici ujutro i uvečer šalju svoje molitve bacajući se na tlo. Komunikacija s njima bila je za nas otežana jer nitko od nas ne zna tibetski, osim nekoliko uobičajenih fraza, ali ipak smo uspostavili odličan kontakt. Neki od nas popeli su se do same sjeverne stijene Kailasa, na visinu od 6000 metara, prekrivenu vječnim snijegom i ledom.

Dok smo se zajedno s buddhističkim hodočascima penjali do prijevoja Drölme (tib. Drölma La) koji odvaja sjevernu dolinu od istočne, došli smo do mjesta na kojemu se nalazi Zrcalo kralja smrti (Yame) i, prema vjerovanju hodočasnika, otisak Milarepina stopala. Na tom mjestu hodočasnici moraju leći na zemlju između dvije stjenovite gromade u takozvani položaj umirućeg. Hodočasnik tada zatvara oči i suočava se sa sudom Yame, sudom svoje savjesti, koji ga podsjeća na djela koja je počinio u dotadašnjem životu. Tada čovjek postaje svjestan svih koji su mu bili dragi i koji su umrli prije njega, svih čiju ljubav nije mogao uzvratiti i moli se za njihovu sreću i bilo koji oblik

▲ Skupina Hrvata s tibetanskim i nepalskim vozačima na početku hodočasničke staze na Kailasu

njihova ponovnog rođenja. A kao potvrdu te želje hodočasnici na ovom svetom mjestu ostavljaju određene simbole ili relikvije iz svojih zemaljskih dana. To su najčešće dijelovi odjeće, cipele, komadići tkanina, kosti, pramenovi kose ili malo pepela s pogrebne lomače. Neki hodočasnici zarezu prst te iscijede malo krvi a poneki izbijaju vlastite zube i stavljaju ih u pukotine u stijeni. Svi hodočasnici na tome mjestu simbolički umiru. Nakon toga prolaze kroz dolinu, koja vodi prema prijevoju Drölma. Prolazeći kroz tu dolinu svi hodočasnici simbolički prolaze kroz stanje *bardo*, koje traje 49 dana od tjelesne smrti.

I mi smo na ulasku u dolinu *bardo* odrezali jedno drugomu pramen kose i ostavili ga kod kamene gromade. Prolazeći kroz tu dolinu, čovjek se osjeća vrlo neobično, imajući osjećaj da iza sebe ostavlja cijeli svoj život i sve ljude koje je poznao i volio. Za razliku od ostalog dijela puta, gdje se uvijek čuje dozivanje goniča jakova i glasovi hodočasnika, u ovoj dolini vlada apsolutna tišina, svi u miru prolaze bez glasa, čak nestaje i visinska bolest te zamor tijela.

Došavši na sam prijevoj Drölme svi smo bili simbolički ponovno rođeni, ali ovaj put očišćeni od svih grijeha stečenih u dosadašnjem životu budući da je Drölma božica milosrđa koja svima koji tu stignu, oprašta grijeha (Cham 1994:288). Svi hodočasnici, bili oni buddhisti ili zapadnjaci, osjećaju se vrlo veselo i ushićeno nakon dolaska na prijevoj Drölme i za uspomenu na taj trenutak vežu se sveti šalovi *kaate* i molitvene zastavice te izvikuju zahvale božanstvima (tib. "Lhaso", "Kiki Soso Lha Gyalo!" "Kiki Soso Lasolo!"). Cijelo je sedlo okićeno uvijek novim zastavicama.

Nakon prijevoja Drölma počinje spuštanje u dolinu. Neposredno nakon prijevoja, usred stijena i snjegova, ukazuje se jezerce smaragdne zelene boje. Na tibetskom ono se naziva Tukje Tso ili *Jezero velikog milosrđa*, dok ga hinduisti zovu Gaurikund. Tko se okupa u studenoj vodi jezera biva ponovno iniciran za novi život. Neki od nas to su i učinili, ali perući se samo do pojasa. Smatra se da je voda s toga jezera sveta i ljekovita, pa je hodočasnici nose kućama. I mi smo uzeli vode i donijeli je svojim domovima.

Događa se da hodočasnici umru od iscrpljenosti, osobito oni iz Indije, na napornu usponu do prijelaza Dörlme, koji je visok 5670 metara nad morem. Tu je i vrlo hladno te nema dovoljno kisika za disanje. Ali pobožni hodočasnik, koji umire u prisutnosti bogova na najsvetijem mjestu, ne boji se smrti jer će umrijeti sretan.

Spustivši se u istočnu dolinu dolazi se do pećine Zutrul Puk, gdje je na prijelazu iz jedanaestoga u dvanaesto stoljeće boravio buddhistički pjesnik i najpoznatiji sveti čovjek Tibeta - Milarepa. U toj pećini pjevao i meditirao, a hodočasnici gledaju otisak njegove ruke na svodu pećine, koja je sada buddhistički hram.

Nakon tri dana hoda dolazi se ponovo na otvorenu ravnicu i uskoro se stiže na polaznu točku *khorre*, do sela Darchena. Usput se prolazi pored brojnih zidova *mani*, sastavljenih od tisuća kamenova na kojima su uklesane mantre *Om mani padme hum*, u slavu Avalokitesvare, koji kao skupocjeni dragulj *mani* prebiva u srcu svakoga vjernika - hodočasnika. I svi koji prođu stavljaju svoj kamen u znak zahvalnosti za sve što im je ovo hodočašće pružilo i kao blagoslov upućen svima koji će doći poslije njih.

Cilj hodočasnika nije samo posjetiti i vidjeti određeno sveto mjesto nego da se takovim putovanjem očisti od profane stvarnosti. Dok se hodočasnik kreće prema svome odredištu, on istodobno prolazi kroz dvojako putovanje: jedno je ono stvarno koje se očituje u prolasku kroz određene zemlje i krajeve, a drugo je unutrašnje, duhovno.

Ovdje nije mjesto za razmatranje kompliciranih metafizičkih i psiholoških učenja hinduizma i tantričkog buddhizma. Međutim, spontano se javlja pitanje zašto ili kako se dogodilo da je od svih moćnih planina himalajskih i transhimalajskih regija baš Kailas izdvojen i postao središte svijeta. Jedan od mogućih odgovora daje pogled na kartu koja pokazuje položaj Kailasa na tibetskoj visoravni i njegovu vezu s riječnim sustavom indotibetske regije.

▲ Zapadna stijena Kailasa

Kailas čini najvišu točku Tibetske visoravni i s njega, poput žica na kotaču, teče niz rijeka prema istoku, zapadu, sjeverozapadu i jugu. To su Brahmaputra, Ind, Sutlej i Karnali. Sve one izvire oko Kailasa i jezera Manasarovar. Tibetanci vjeruju da, ako bi se pogledalo iz zraka, te rijeke svojim vijugavim koritima tvore veliku svastiku s Kailasom u sredini.

U starim se spisima za ove rijeke govorilo da istječu iz jezera Manasarovar u podnožju Kailasa i vjerovalo se da sedam puta obilaze oko svetog prostora prije nego što poteku u raznim smjerovima; odajući na taj način počast prijestolju bogova u skladu sa starim obredom obilaženja (skt: pradakšina). Tibetanci Brahmaputru, čiji je izvor istočno od Kailasa i Manasarovara, zovu Tamchog-Kham-ba (rTa-mchog Kha-hbab): rijeka koja *teče iz usta konja*. Sutlej, čiji je izvor na zapadu, naziva se Lančhen-Kham-bab, tj. rijeka koja *teče iz usta slona*. Ind, čiji je izvor na sjeveru od Kailasa, naziva se Senge-Kham-bab (Sen-ge Kha-hbab), tj. rijeka koja *izvire iz usta lava* - a Karnali na jugu (koja u ravnicama postaje Gogra) naziva se Magča-Khambab (Mag, bya Kha-hbab), tj. rijeka koja *izvire iz usta pauna*. Te su životinje simboli četvorice Dhyani-Buddha, pa imena rijeka na taj način označavaju da ih se smatra dijelovima svemirske *mandale*, čiji je centar Kailas (Govinda 1998:221). Obišavši Kailas i ponovno se rodivši, očišćeni od svih dosadašnjih grijeha hodočasnici kreću do svetih jezera Manasarovar (tib. Tso Mapham) i Rakšas Tal (tib. Langak Tso).

I kao što svaki indijski hram ima svoje sveto jezerce, tako su u južnom podnožju Kailasa dva sveta jezera - Manasarovar i Rakšas Tal - od kojih je prvo oblikovano kao sunce i simbolizira sile svjetla, dok je drugo iskrivljeno kao mjesec srp i predstavlja skrivene sile noći, koje se, sve dok se ne spoznaju u svojoj istinskoj prirodi i ne usmjere u odgovarajuće kanale, pojavljuju kao demonske sile mraka. Ove ideje izražene su i u imenima ovih jezera. Manas (skt.) duh ili svijest: smatra se središtem sposobnosti opažanja, snagom svjetlosti i prosvjetljenja, a *rakšasa* znači demon, pa je Rakšstal Jezero demona.

Ti simboli sunca i mjeseca koriste se na svakoj tibetskoj thanki (thang-ka) na kojoj su naslikani buddhe, božanstva ili sveci. Prema buddhističoj tradiciji, kraljica Māyā sanjala je da su bogovi-čuvari jezera Anotata (na paliju ime za Manasarovar) ponijeli ležaj na kojem je počivala i okupali ga u njegovim svetim vodama, čime su s nje uklonjene sve ljudske nečistoće pa je tako budući Buddha mogao ući u njezi utrobu. On joj se javio u snu u liku bijelog slona, koji se, dolazeći u oblaku iz smjera svete planine Kailasa, približio Māyi i ušao u njezino tijelo.

Prema hinduističkoj tradiciji, stvoritelj svijeta Brahma stvorio je jezero Manasarovar i božansko drvo Jambu, koje premda nevidljivo ljudskom oku, raste u njegovu središtu. Stoga su stari Indijci svijet nazivali *jambudvīpa* (kontinent Jambu); a za vode Manasarovara govorili su da su, zahvaljujući plodovima toga božanskog drveta, pretvorene u životnosni eliksir. Područje Kailas-Manasarovar, koje Tibetanci zovu pupkom Jambudvīpe (našeg ljudskog svijeta), središte je svih zemalja, krov svijeta, zemlja dragulja i zlata, izvor četiriju velikih rijeka kojima dominira kristalni hram Kailas i koji ukrašava magično tirkizno zrcalo Manasarovara (Govinda, 1998: 223).

Zanimljivo je spomenuti da čak i zemljopisni položaj dvaju jezera odgovara njihovom odnosu prema svjetlu i tami, danu i noći. Manasarovar leži na istoku, u smjeru izlaska sunca i početka dana, nizom samostana i pustinjačkih prebivališta, dok je drugo jezero bez ikakvih ljudskih nastambi. Premda na lijepu položaju, nad njim kao da lebdi neka čudna i tajanstvena atmosfera. Premda hodočasnici u njega gledaju sa strahom i izbjegavaju ga, ono je sveto kao i njegovo jezero blizanac (Govinda 1998: 222-225).

▲ Najviša točka na obilasku Kailasa, gdje se hodočasnici ponovo rađaju (reinkarniraju) bez grijeha

Gora Kailas sa svojim jezerima i svetim rijekama čini mitski prostor na zemlji kao odraz onog zamišljenog nebeskog kozmičkog. Hodočasnici koji odlaze na khorru oko Kailasa zamišljaju i vjeruju da će nakon smrti nastaviti život upravo u takvom nebeskom svijetu ili raj, i da će tamo prepoznati isti takav krajobraz, koji su upoznali na hodočašću oko Kailasa.

Oko Manasarovara vodi hodočasnički put dugačak oko 120 kilometara, no za njegov obilazak nismo imali dovoljno vremena.

Put smo nastavili tzv. *južnom cestom*, koja vodi uz sjeverni rub Himalaje i nakon pet dana vožnje stigli u mjesto Zangmu na himalajski granični prijelaz između Kine i Nepala, te nastavili do Kathmandua gdje je završilo naše hodočašće.

60

Uspjeli smo svi sretno u tri dana prijeći hodočasnički put oko Kailasa i svatko za sebe osjetiti svetost toga na zemlji jedinstvenog prostora.

Te 2006. godine bili smo jedina skupina zapadnjaka u kojoj nitko nije odustao na putu oko Kailasa, i to je izazvalo veliku sreću u naših tibetskih i nepalskih vodiča bez kojih ne bismo mogli tako lako sve ovo vidjeti i doživjeti.

Tibetanci imaju i za to svoj odgovor, oni samo kažu: DOBRA KARMA.

Hodočasnicima, Kailas je uvijek predstavljao duhovno središte svijeta, on je gora nad gorama, koja poput magneta privlači ljude cijelog svijeta, bili oni buddhisti, džainisti, hinduisti, ili pripadnici drugih religija.

▲ Hodočasnica na svečanosti Sagadawa

Cham, Victor (1994): *Tibet Handbook: A Pilgrimage Guide*, Moon Publications, Chico, California 1994.

Činlei, Djampei (1981): *Tibetski buddhizam-lamaizam*

Dowman, Keith (1998): *The Sacred Life of Tibet*, Harper Collins Publisher India, New Delhi.

Dunham, V. Carroll and Baker, Ian (1993): *Tibet: reflections from the wheel of life*, Abbeville Press, Inc. New York, London, Paris.

Dzen, Na (1981): Žena brak i društvo, u *Tibet* (96-132), Jugoslovenska revija, Motovun.

62 Funco, Čapel Cetan (1981): Običaji obredi i tabui, u *Tibet* (88-95), Jugoslovenska revija, Motovun.

Gönc-Moačanin, Klara (2001): Religije Tibeta, u *Istočne religije, Skripta za studente*, (143-162), Katedra za indologiju, Filozofski fakultet, Zagreb.

Govinda, Angarika Lama (1998): *Put belih oblaka i doživljaji jednog buddhističkog hodočasnika na Tibetu*. Raduša, Beograd.

Hilmer, Andreas (2007): *Temelji Budhina učenja*, Geo, Hrvatsko izdanje, br. 5. svibanj 2007, 51-53, Adria magazin do.o. Zagreb.

Jauk-Pinhak, Milka (2001): *Buddhizam i đinizam*, u *Istočne religije, Skripta za studente*, (143-162), Katedra za indologiju, Filozofski fakultet, Zagreb.

Kunwar, Ramesh, Raj (1998): *Fire from Himal, An Anthropological Study of the Sherpa of Nepal Himalayan Region*, Nirala, New Delhi.

Samuel, Geoffrey (1993): *Civilized Shamans*, Buddhisam in tibetan Societies, Mandala Book point, Kantipath, Kathmandu, Nepal.

Snelling, John (1990): *The Sacred Mountain*, East-West Publications, London and The Hague.

Vinšćak, Tomo(2000): Buddhističko hodočastilište Kailas, *Trava od srca*, Hrvatske Indije 2, 421-434, Sekcija za orijentalistiku filološkog društva i Filozofski fakultet, Zagreb.

Vinšćak, Tomo (2000): The Function of Rituals among the Buddhists in Mustang District, Nepal, *The Nature and Function of Rituals, Fire from Heaven*: 115- 131, Edited by Ruth-Inge Heinze, Bergin & Garvey, Westport, Connecticut - London.

Rad je nastao na temelju vlastitih terenskih istraživanja koje je autor poduzeo 1993., 1999., i 2006. godine na području Tibeta i u Nepal u gdje žive pripadnici tibetskog naroda. Ovdje se donose zapažanja iz prve ruke nadopunjeni podacima iz relevantne literature i koja se odnose na tibetski buddhizam i bön.

Jedan od najčešće spominjanih svetih prostora na zemlji je i Tibet (Bod Yul) zemlja snijega s krova svijeta. U radu su pokazani pučki oblici tibetskog buddhizam, obredi, običaji, vjerovanja te hodočašća na sveta mjesta od kojih je gora Kailas najsvetija.

Tibetski buddhizam predstavlja treću grana mahāyānskog budizma. Nastao je u 8. stoljeću. To je složen vjerski fenomen koji uz buddhističku filozofiju i psihologiju sadrži dosta magije i praznovjerja.

Uz sljedbenike ortodoksnog buddhizma danas na Tibetu možemo susresti i pripadnike böna. Kao što je rečeno danas je to mješavina vjerovanja koja se razlikuje od izvornog böna i izvornih buddhističkih učenja. Prema predaji bön je došao iz zemlje zvane Shan Shun ili Žan Žun koja je u ranom srednjem vijeku postojala na prostoru današnjeg zapadnog Tibeta, Kašmira i sjeverne Indije. Danas je to religija na koju je uz brojna obilježja prebuddhistički i narodnog vjerovanja dosta utjecao buddhizam, te se može reći da postoji više slojeva te religije ili više pojava oblika böna.

▲ Pogled na južnu padinu Kailasa

Kod svih naroda i u svima svjetskim kulturama postoji podjela vidljivog svijeta na one stvari, pojave i bića koja su sveta ili sakralna i ona koja su svjetovna ili profana. Postavlja se pitanje koje su to svete stvari pojedinim narodima i civilizacijama. Na prvome mjestu to su božanstva i božanska bića s vrhovnim božanstvom na čelu. U mnogih naroda, kao što je to slučaj u Tibećanaca, a isto tako i u Hrvata, svete su gore, vode, izvori, jezera, rijeke, posebno kamenje i pojedine vrste drveća. Razlog za to što su pojedine stvari svete leži u tome što nosioci tih vjerovanja misle da te stvari u sebi sadrže nešto od božanske prirode, tj da sadrže mitsku božansku energiju. Ono što je sveto na zemlji ljudi prepoznaju kao odraz nebeskog ili mitskog dolje na zemlji i u stvarnom krajobrazu. Sakralna interpretacija krajobraza je postupak kada se nebeska geografija, bolje reći nebopis, prenosi kao pečat dolje na zemlju.

Jedna od važnih obrednih radnji u životu svakoga Tibećanaca jest obilaženje oko svetih mjesta vezanih uz temelje i korijene vjere. Dva su najsvetija odredišta u Tibetu koja svaki Tibećanac želi barem jednom u životu posjetiti: hram Jokhang u Lhasi i svetu goru Kailas.

Da bi se razumjelo puno značenje Kailasa i njegove fantastične okoline, čovjek ga mora promatrati ne samo sa zemljopisnog, kulturnog ili povijesnog stanovišta nego prije svega očima hodočasnika. Za onoga tko obavi khorru, obredni obilazak svete planine, uz punu predanost i sa savršenom duhovnom koncentracijom, smatra se da prolazi kroz puni krug života i smrti. Kailas je uvijek predstavljao mitsko i duhovno središte svijeta, on je gora nad gorama kojoj teže sve ljudske duše.

Summary

The work is based on the results of a personal fieldwork research conducted by the author himself in 1993, 1999 and 2006 on the area of Tibet and in Nepal where the members of the Tibetan people live. The first-hand observations supplemented with the data from relevant literature and those related to Tibetan Buddhism and Bön are presented in the work.

One of the most often referred to sacred places on the Earth is Tibet (Bod Yul), the country of snow from the rooftop of the world. The work deals with the folk forms of Tibetan Buddhism, its rituals, customs, beliefs, and pilgrimages to holy places, of which Mount Kailas is the most sacred one.

Tibetan Buddhism represents the third branch of Mahayana Buddhism. It was created in the 8th century. It is a complex religious phenomenon which alongside the Buddhist philosophy and psychology contains a considerable amount of magic and superstitions.

Besides the followers of the orthodox Buddhism, today in Tibet one can also find the members of Bön. As it has been mentioned, today it is a mixture of beliefs that differ from the original Bön and the original Buddhist teachings. According to tradition, Bön came from a country called Shan Shun that existed in the early Middle Ages on the territory of present-day west Tibet, Cashmere and south India. Today it is a religion that besides numerous characteristics of pre-Buddhist and folk beliefs was quite influenced by Buddhism, and it can be said that more layers or more manifestations of the Bön religion exist.

In every people and in every culture of the world, there is a division of the visible world on those things that are considered sacred or sacral and those that are considered secular or profane. The question now is which things are considered sacred to certain peoples and cultures. In the first place, those are divinities and divine creatures with a supreme deity at the head. Many peoples, as it is the case with the Tibetan people, as well as with the Croatian, have mountains, waters, springs, lakes, rivers, special stones and some kinds of trees that are sacred. The reason why certain things are sacred lays in the fact that the bearers of those beliefs think that those things hold something of a divine nature within themselves, in other words that they contain a mystical divine energy. People recognize those sacred things as reflections of the heavenly or the mythical which is present down on the Earth in the real surroundings. The sacral interpretation of the natural scenery is the method of transferring, or better to say, stamping of the heavenly geography down on the Earth.

One of the most important rituals in the life of every Tibetan is making pilgrimage to sacred places which are connected to the very foundations and the roots of the religion. There are two sacred places that every Tibetan wants to visit at least once in his/her lifetime: the Jokhang Temple in Lhasa and Kailas, sacred mountain.

In order to understand the full meaning of Kailas and its fantastic surroundings, one has to observe it not just from its geographical, cultural, or historical point of view, but above all, one has to look at it through the eyes of a pilgrim. The one who did khorra, pilgrimage to the sacred mountain, with complete dedication and perfect spiritual concentration, is considered to have passed through the full cycle of life and death. Mount Kailas has always represented a mythical and a spiritual centre of the world. It is the mountain of all mountains where all human souls aspire to.

